

<https://doi.org/10.36719/2789-6919/41/62-68>

Orxan Mehmanoğlu
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0008-2637-0313>
o.eliyev1124@gmail.com

Sufilik – “daxili mən”in stadiyası

Xülasə

Məqalədə sufizm cərəyanının elmi-fəlsəfi və teoloji-sxolastik fonda şərhli həyata keçirilmişdir. Tanrı sevgisinin yaranması və formalaşması zəhmət-sevgi tandemi prizmasından təhlil edilmiş və bəşəriyyətin mövcudluğunun təməl missiyaları üzərindən müqayisəli təhlillər aparılmışdır. İslam alimlərinin sxolastik düşüncə və mülahizələrinin istisnası fonunda aparılan araşdırmalar daha çox texniki və humanitar elmlərin gerçəkliyi prizmasından analiz edilmişdir. Bəşər tarixinin yarandığı dövrdən başlayaraq insanın fərd olaraq mövcudluğu, yaşayışın əsas məqsəd və substansiyasının hansı nəsnələri əhatə etməsi, onun inkişaf tarixinin, hətta gələcəyi də daxil olmaqla hansı real gerçəklikləri özündə ehtiva etməsi, onun mövcudluğunu əks etdirən suallar kateqoriyasına aid anti-nomiyalar pilləsinə aiddir. Bu araşdırmalarda yaranışın ilkin dövrlərindən başlayaraq elm və fəlsəfi cərəyanların müxtəlif kateqoriyaları əsasında analizə cəhd edilmişdir. Qeyd etmək vacibdir ki, şərti xarakter daşıyan bu təsnifləşdirmələr müxtəlif elm sahələrinin də predmetinə aiddir. “Şərtlilik” anlamı burada zəruri bir nüansdır. Çünki bütün gerçək elmi araşdırmaların məntiqi nəticəsi Tanrının mövcudluğu, o cümlədən kainatın və insan varlığının gerçək missiyasını ortaya qoyur. Bu kateqoriyalar ümumiləşdirilmiş formada 2 əsas reform səviyyəsində əks olunmuşdur.

Məqalə fiqh elminin təməl bilgilərini mənə öyrədən böyük ustadım Hüseynxan müəllim İsayevə ithaf olunur.

Açar sözlər: Qurani-Kərim, sufizm, teoloji-sxolastik kontekst, elmi-fəlsəfi kontekst, təhtəşür

Orkhan Mehmanoglu
Baku Business University
Master student
<https://orcid.org/0009-0008-2637-0313>
o.eliyev1124@gmail.com

Sufism-the stage of the "inner self"

Abstract

The interpretation of the Sufism trend in the scientific-philosophical and theological-scholastic background was carried out in the article. The creation and formation of God's love was analyzed from the perspective of labor-love tandem, and comparative analyzes were made on the basic missions of the existence of humanity. The research conducted against the background of the exception of scholastic thoughts and opinions of Islamic scholars was analyzed mostly from the perspective of the reality of technical and humanitarian sciences. From the beginning of human history, the existence of a person as an individual, what objects the main purpose and substance of his life includes, what real realities his development history, including his future, includes, belong to the level of antinomies belonging to the category of questions that reflect his existence. In these studies, an attempt was made to analyze science and philosophical currents on the basis of various categories, starting from the initial periods of creation. It is important to note that these classifications, which are conventional in nature, also apply to the subject of various fields of science. The meaning of "conditionality" is a necessary nuance here. Because the logical conclusion

of all real scientific research reveals the existence of God, including the real mission of the universe and human existence. These categories are summarized in 2 main reform levels.

The article is dedicated to my great master Huseynkhan İsayev, who taught me the basic knowledge of jurisprudence.

Keywords: *Koran, Sufism, theological-scholastic context, scientific-philosophical context, subconscious*

Giriş

Bəşər tarixinin yarandığı dövrdən başlayaraq insanın fərd olaraq mövcudluğu, yaşamının əsas məqsəd və substansiyasının hansı nəsnələri əhatə etməsi, onun inkişaf tarixinin, hətta gələcəyi də daxil olmaqla hansı real gerçəklikləri özündə ehtiva etməsi, onun mövcudluğunu əks etdirən suallar kateqoriyasına aid antinomialar pilləsinə aiddir. Bu araşdırmalarda yaranışın ilkin dövrlərindən başlayaraq elm və fəlsəfi cərəyanların müxtəlif kateqoriyaları əsasında analizinə cəhd edilmişdir. Qeyd etmək vacibdir ki, şərti xarakter daşıyan bu təsnifləşdirmələr müxtəlif elm sahələrinin də predmetinə aiddir. “Şərtlilik” anlamı burada zəruri bir nüansdır. Çünki bütün gerçək elmi araşdırmaların məntiqi nəticəsi Tanrının mövcudluğu, o cümlədən kainatın və insan varlığının gerçək missiyasını ortaya qoyur. Bu kateqoriyalar ümumiləşdirilmiş formada 2 əsas reform səviyyəsində əks olunmuşdur.

1. Ekstravert prinsiplər üzrə. Mövcud suallar, kainat, kosmos, həmçinin metafizik anlamların, bütövlükdə təbiətin və dünyanın struktur, polisentrik şərhli səviyyəsində təhlili bu prinsiplərə aiddir. Bütün cavabsız suallar məhz bu prinsiplər üzrə araşdırılır və təhlil edilir. Milet məktəbi, atomçular (Demokrit nəzəriyyəsi) və s. fəlsəfi cərəyanlar, həmçinin kosmologiya, astrologiya, fizika və digər elm sahələri səviyyəsində analiz edilir.

2. İntrovert prinsiplər üzrə. Qaranlıq qalan nəsnələr rəşional, koqnitiv prinsiplər, ruh anlamının şərhli, şüuraltı modellərin tədqiqi və təsnifləşdirilməsi və s. amillər əsasında təhlil edilir. Pifaqor məktəbi, sofistlər, animizm, müxtəlif teoloji istiqamətlər və məzhəblər, sufizm, elm sahələri olaraq psixologiya, sosiologiya və s. buraya aiddir.

Yuxarıda sadalanan hər iki modelin sufizm kontekstində təhlili və modelləşdirilməsi Şərq fəlsəfəsinin əsas meyarlarından biridir. Çünki inkişaf və tərəqqinin bilavasitə mənəvi prinsiplər üzərində qurulması heç də bütün fəlsəfi cərəyanların tədqiq etdiyi real gerçəklik deyil. Bu baxımdan qədim yunan filosofu və materialisti Epikur çox haqlıdır: “İnsanın xəstəliyini müalicə etməyən təbabət lazımsız olduğu kimi, insan qəlbinə hakim olub, onu təzələməyən, əxlaqi tərbiyəyə təsir etməyən fəlsəfə də lazımsızdır.” (Mirzəcanzadə, 2010: 74).

Qeyd etmək vacibdir ki, daxili təmizlənmə, mənəvi zənginlik, daxili nurlanma anlayışları müxtəlif elmi-fəlsəfi istiqamətlərin də tədqiqat obyektlərindən biri olmuşdur. Bu anlamlar dən fəlsəfəsində satori, buddizm və böyük hind filosofu Oşonun tədqiqatlarında nirvana, islam dinində xuşu və digər ifadələrlə qəlibləşmişdir. Toplam olaraq sadalanan və sadalanmayan bu kateqoriyaya aid multikultural dəyərlər bir nöqtədə cəmləşib: Mənəvi yüksəliş. Sadaladığımız dəyərləri eramızdan əvvəl I minilliyə təsadüf edən daosizm elementlərində də görmək mümkündür:

Daonu həyatına daxil et,
Xalis olacaqsan.
Daonu ailənə daxil et,
Ailən çiçəklənəcək.
Daonu ölkənə daxil et,
Ölkən digər ölkələrə nümunə olacaq.
Kainata daxil et,
Kainat nəğmə oxuyacaq.
Bunun doğruluğunu hardan bilirəm?
İçimə boylanmaqla (Tszı, 2017: 49).

Çağdaş dövrün tədqiqatlarında “içinə boylanmaq” anlayışının sinonimləri olaraq ikinci “mən”, daxili “mən”, təhtəlsüür, nəfs, şüuraltı nəsnələr və s. terminlərdən istifadə olunur. Bu sferada aparılan təhlillərə müxtəlif prizmalardan yanaşmaqla çözümlərinin təhlilinə cəhd edilmişdir.

İnsan fəaliyyətinin 90 faizindən çoxunun təhtəlsüz, yəni batini prinsiplər üzərində qurulması mənbələrdə isbat olunmuşdur. Müxtəliflik isə hər bir fərdin özünəməxsus iç dünyasının olması ilə şərtlənir. Mürəkkəbliyə baxmayaraq bu istiqamətdə aparılan ümumiləşdirilmələrə cəhdlər göstərilmiş, müxtəlif sferalarda tədqiq olunmuşdur. Məşhur həkim- homeopat kimi tanınan və demək olar ki, bütün əsərləri bestseller səviyyəsində oxunan alim Valeri Sinelnikov əksər xəstəlik və patoloji vəziyyətlərinin yaranma səbəbini məhz insanın daxili aləmi ilə ətraf aləm arasında olan harmonik prinsiplərin pozulmasında görür. Dünya şöhrətli amerikalı yazıçısı Jozef Mörfi isə əsərlərində şüurlu anamları insanın sahib olduğu möcüzəvi gücün formulu qismində xarakterizə etmişdir. Məşhur hind filosofu Oşo isə mühazirələrində bu modelə ortodoks mövqedən yanaşmış, daha konkret sistem formalaşdırmışdır. Mühazirələrinin birində Oşo demişdir: “Xoşbəxtlik gələn zaman xoşbəxtlikdən ləzzət alın, sevinin, rəqs edin; bədbəxtlik üz verəndə isə onunla olun, onunla ağlayın. Ləzzət alın deyəndə mən bunu nəzərdə tuturam. Bədbəxtlik bir zərurətdir. Əgər siz bədbəxtliyi də xoşbəxtliyi alqışlayıb qarşıladığınız kimi rahat bir surətdə qarşılaya bilsəniz, siz hər ikisinin həddindən çıxma bilərsiniz. Transsendensiya, üstünlük təşkil etmək bunlarda qərarlanır. Onda sizdən ötrü bədbəxtlik və xoşbəxtlik bir-birindən o qədər də fərqli olmayacaq, siz olduğunuz kimi qalacaqsınız. Kədərləndə onun dadını, sevinc də gələndə onun dadını layiqincə hiss edəcəksiniz. Axı, acı şeylər də yaxşı ola bilər” (Osho, 2021: 291).

Sadalanın ədəbiyyat və elmi istinad nöqtələrini kifayət qədər artırmaq mümkündür. İç və dış dünyasının çətinlik-xoşbəxtlik dualizmində tədqiqi özünüdərk, o cümlədən kainatın mövcudluğunun, mahiyyətinin dərki prosesinin zəruri mərhələlərindən biridir. Qurani-Kərimin Əl-Bələd surəsinin 4-cü ayəsində Uca Tanrı buyurur: “Biz insanı məşəqqətdə yaratdıq! (İnsan doğulduğu gündən qəbr evinə gedənə qədər əzab-əziyyət içində çalışıb çabalayar, həyat boyu müxtəlif çətinliklərlə üzləşər. Bu, ilahi bir hikmətdir, həyatın qanunudur!)” (Bünyadov, Məmmədəliyev, 1992: 593). Bu yöndən sufizm, digər elmi-fəlsəfi cərəyanlardan fərqli olaraq daha cəsarətli addımlar atmış, mənəviyyat adlanan eskalasiyanı yaşam modelinə çevirmiş, hətta Tanrıya qovuşma mərtəbəsinə qədər (“Ənəl-həqq” anlayışı) olan əziyyətli yolu, pik nöqtəni istinad olaraq seçmişdir. Bu zirvəyə qalxmağın isə yalnız bir yolu, bir düsturu mövcuddur: Zəhmət-sevgi tandemi. Tandem anlayışı burada bir-birini tamamlayan fəaliyyət konsepsiyasıdır. Real gerçəklikdə zəhmət-sevgi tandemi bütün elm sahələrinin, fəlsəfi cərəyanların, dərk etməkdə çətinlik çəkdiyimiz mücərrəd məfhumların müqəddiməsidir. Məşhur livan yazıçısı Xəlil Cübran “Peyğəmbər” əsərində söyləmişdir: “Bəs sevgilə çalışmaq, əziyyət çəkmək nə deməkdir? Bu, etdiyiniz hər şeyi öz ruhunuzun nəfəsiylə doldurmaq deməkdir” (Osho, 2016: 121).

Tədqiqat

Mahiyyət etibarilə elm, fəlsəfə, tarix və teoloji prinsiplərin, bütövlükdə insan həyatının zəhmət-sevgi tandemi üzərində qurulması diskursiv olaraq mənəvi tərəqqi və intibaha gətirib çıxarır. Mənəvi intibah isə Tanrının müəyyən mənada dərk edilməsi, bəşəriyyətin, bütövlükdə kainatın özünüdərk və yaşam yoludur. Sufizmin zəhmət-sevgi tandemi üzərindən dərki üçün aşağıda sadalanan 2 əsas konteksti nəzərdən keçirmək vacibdir:

1.Elmi-fəlsəfi kontekst. Rasional həqiqətin kompulsiv və mükəmməl dərki məhz elmdən keçir. Əksər inanc və rəylərin təsdiq və ya inkarı bilavasitə elmi metodlarla ölçülür. Gerçək elmi araşdırmalar məhz zəhmətlə sevginin vəhdəti üzərində qurulub. Bu isə yekunda “ağıllı dizayn” formatının təməkləşməsinə gətirib çıxarır. Dünya şöhrətli biokimyəçi, professor Maykl Bihinin az qala gündəlik həyatımızın tərkib hissəsinə çevrilmiş qanın laxtalanması ilə bağlı apardığı araşdırmaların nəticəsi bunu deməyə əsas verir. Müsahibəsində o demişdir: “Əgər laxtalanma yalnız bir yerdə, məsələn, beyində və ya ağciyərdə meydana gəlsə, öləcəksiniz. Əgər laxtalanma 20 dəqiqə gec baş versə, vücudunuzdakı bütün qanı itirəcəksiniz və bu halda da öləcəksiniz. Əgər laxtalanma, sadəcə, kəsilən bölgəni tıxamaqla kifayətlənməsə, bütün qan dövranınız qatılacaq və təbii ki, yenə də öləcəksiniz. Laxtalanma lazımı böyüklükdə olmasa, yenə də ölümlə nəticələnəcək. Qan laxtalanması dövranının mükəmməl şəkildə fəaliyyəti üçün bir sıra zülal komponentləri qəfildən ortaya çıxmalıdır. Bu da tədriciliyin labüd olduğunu iddia edən darvinist yanaşmanı qüvvədən salır. Ağıllı dizayn arqumentini isə gücləndirir” (Strobel, 2019: 333).

Elmi istinadlarda kifayət qədər bu cür sübutlar mövcuddur. Bütün isbatlar isə özlüyündə kainatın bütün elementlərinin qüsursuz yaradılması anlamına gəlir və “ağıllı dizayn” formulasını təsdiqləyir. Qüsursuzluq isə yalnız Tanrıya aiddir və Ali Qüvvənin dərkini müqəddiməsidir. Bəzi dünya şöhrətli alimlərin araşdırmalarında paradoksal xarakterli mövqelər də sərgilənir. Nümunə olaraq bəşər tarixinin ən böyük fiziklərindən biri olan Stiven Hokinqi misal göstərmək olar. Alim bestseller kateqoriyasında mütləq olunan “Zamanın qısa tarixi” əsərində yazır: “Elmi nəzəriyyələrin hadisələrin təsviri ilə bağlı qazandığı uğurlar, alimlərin böyük çoxluğunda belə bir inam yaratdı ki, Tanrı Kainata bəlli bir qanunlar sisteminə uyğun inkişaf etmək imkanı verir və bundan sonra, onun bu yolla inkişafına qarışmır, həmçinin özü də, bu qanunları pozmur. Ancaq qanunlar Kainatın ilk yarandığı anda onun görünüşünün necə olması ilə bağlı bizə heç nə demir - hər halda zamanın başlanması üçün saatı işə salmaq və bunun üçün başlanğıc məqamı seçmək Tanrının işi də ola bilərdi. Əgər, Kainatın başlanğıcı olduğunu hesab ediriksə, onun Yaradıcısının olduğunu düşünməyimiz də mümkündür” (Hokinq, 2020: 195).

Sitatda, həqiqətən, elmi reallığa söykənən anamlar mövcuddur. Lakin o, sonrakı müsahibələrində isə Tanrının mövcudluğu ilə bağlı ziddiyyətli fikirlər söyləmişdir. Bu da öz növbəsində ölümündən sonra alim barəsində fərqli mülahizələrin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Sosial şəbəkənin hoqqabaz klaviatura qəhrəmanları, dırnaqarası supermenləri, bəzi din nümayəndələri onu kafir adlandırmış, hətta vulqar ifadələr belə işlətməkdən çəkinməmişdir. Onlara olan mərhələli cavabımız bir çox məsələləri əhatə edir. Birincisi odur ki, Stiven Hokinq fizika, kosmologiya, tətbiqi riyaziyyat elminə yaradıcı töhfələr vermiş və bir çox kəşfləri olan gerçək bir alimdir. Əsmayi-Hüsnada (Allahın gözəl adları siyahısı) isə “alim” kəlməsi Tanrının 7-ci adıdır. Bu baxımdan gerçək bir alimi təhqir etmək Tanrıya asi olmaq deməkdir. İkincisi isə alimin sahib olduğu nəhəng iradə və həyatının sonuna qədər özünə qarşı perfeksionist mövqeyidir. Təxminən 20 yaşında iflic olmaqla sklerozun ağır formalarından birinə tutulan alim, 43 yaşında hətta danışmaq qabiliyyətini itirir. Amma bu xəstəlik ona aktiv həyat tərzini sürməyə, kəşflər, ixtiralar etməyə maneçilik törədə bilmir və 2007-ci ildə çəkisizlik şəraitində hətta uçuş elementlərini belə yerinə yetirir. Məgər sadaladığımız nəsnələr bəşəriyyət üçün real motivasiya nümunəsi deyilmi? Zənnimizcə, alimin araşdırmalarında nəzərə çarpan “Tanrı” məfhumu ətrafında olan ziddiyyətlər ilk növbədə onun fiziki durumu ilə bağlıdır. Bütün hallarda bu cür alimin normal sağlam bir həyat tərzində hansı möcüzələrə (ixtira və kəşflərə yox, məhz möcüzələrə) imza ata biləcəyini təsəvvür etmək çətin deyil. Digər bir məsələ isə alimin Tanrını sanki zaman və məkan formatında düstur və riyazi tənliklərdə, nəzəriyyələrdə axtarması olmuşdur. Tanrı isə zaman və məkan çərçivəsində deyildir. Qüsursuzluq və “ağıllı dizayn” formatı məhz buradan başlayır. Çünki zaman və məkan anlayışlarının özünü belə O yaratmışdır. Zira qüsursuz yaradılış anlamı Tanrı sevgisinin özü deyilmi? Tanrı sevgisinin sərhədsiz, sonsuz olması kainatın, bəşəriyyətin yaradılışı timsalında əksini tapmamışmı? Fəlsəfi yozum olaraq 4 yaşında ikən atasını itirən məşhur alman filosofu Fridrix Nitsşenin illər sonra onun başdaşına yazdırdığı epiqram kimi: “Die Liebe höret nimmer auf” (Sevgi heç vaxt tükənmir) (Botton, 2019: 280).

Tanrı sevgisinin nə olduğunu dərk etmək üçün ilk növbədə onu kainatın yaradılışında, təbiətdə, onun flora və faunasında, insanların öz arasında axtarmaq lazımdır. Sadaladığımız bütün nəsnələr Tanrı sevgisinin işığına gətirib çıxarır. Məşhur alman filosofu Erich Fromm demişdir: “Əgər mən, həqiqətən də, bir insanı sevirəmsə, bu o deməkdir ki, mən bütün insanları, bütün dünyanı-mən həyatı sevirəm. Bir insana “Səni sevirəm” deməyi bacarırsam, bununla mən “Səninlə mən hər kəsi sevirəm; səni sevməklə mən bütün dünyanı sevirəm, səninlə mən özüm özümü də sevirəm” deməyi də bacarmalıyam” (Fromm, 2013: 55).

2. Teoloji-sxolastik kontekst. Təsəvvüfün başlıca meyarlarından biri olub mənəvi intibaha yalnız Tanrını sevməklə yetmək olduğunu sərgiləyir. Bu zaman mövcud olan fiqhın, islamın qanunlar toplusu, yaşayış tərzinin ehkamçılıq stereotipləri Tanrı sevgisinin içərisində əriyib yoxa çıxır. İnsan fərd olaraq bütün sosial-psixoloji, o cümlədən mexaniki davranış modellərinin buxovlarından azad olmaqla gerçək sevginin zirvəsinə doğru irəliləyir. Əl-Bəqərə surəsinin 177-ci ayəsində deyilir: “Yaxşı əməl heç də (ibadət vaxtı) üzünüzü günçixana və günbatana tərəf çevirməkdən ibarət deyildir” (Bünyadov, Məmmədəliyev, 1992: 26).

Sadalanan nəsnelər digər dinlərdə də əksini tapmışdır. Xristianlıqda mövcud olan “Düşməni sev” anlayışı həqiqi Allah bəndəsi üçün sahib ola biləcəyi mərtəbə üçün bir işarədir. Təkəbbür və kindən yoğrulmuş qəlbə Tanrı sevgisinə yer yoxdur. Çünki bu dünyada Tanrının mərhəmət və rəhmliliyi hamıya şamil olunur.

Bizim eranın ilkin dövrlərində yaşamış ravvin Akivanın düşüncələri də bu baxımdan çox əhəmiyyətlidir: “Başqa insana xidmət göstərmək Tanrını təqlid etmək hesab olunurdu: bu, Tanrının xeyirxahlığını və mərhəmətini ifadə edirdi” (Armstrong, 2019: 136).

Mexaniki davranış düşüncəsindən azad olmaq zəhmət-sevgi tandeminin ilkin pillələrindən biri hesab olunur. Bu baxımdan məşhur hind filosofu Oşo demişdir: “Əgər öz fəaliyyətinizi deavtomatizasiya edə bilsəniz, onda bütün həyatınız meditasiya olacaq. O zaman ən sadə bir şey-duş qəbulu, qida qəbulu, dostla söhbət-meditasiyaya çevrilir. Meditasiya keyfiyyətdir; o, istənilən bir şeyə əlavə oluna bilər. Meditasiya nə isə xüsusi bir əməl deyil, hərçənd bir çoxları bu cür düşünür” (Oşo, 2018: 103).

Yuxarıda sadalanan mexaniki davranış modeli və ya düşüncəsi meyarları heç də İslam dininin Allah bəndəsi üzərində olan vacibət əməllərin, hökmlərin icra edilməməsi anlamında yozula bilməz. Üsuliddin və Firuiddin hökmləri möminin həyat fəaliyyəti, yaşam tərzini üçün ən gözəl təsnifatlardan biridir. Tanrı sevgisinin gerçək şərtləri bu təsnifatın əsas faktorudur. Sufizmin cəsarətli mülahizələri üçün bu hökmlər sanki trampolin rolunu oynamış, zirvəyə addımlamaq üçün motivasiya xarakteri daşmışdır. Sufizm cərəyanının ilk qadın nümayəndəsi olan Rəbiyənin duası tarixi mənbələrdə aşağıdakı kimi göstərilmişdir: “Ya Rəbb! Əgər mən Sənə cəhənnəm qorxusuyla ibadət edirəmsə, o zaman məni cəhənnəm atəşində yandır; əgər mən sənə cənnətə düşmək ümidiylə ibadət edirəmsə, məni cənnətdən uzaqlaşdır; yox əgər sənə sənənin xətrinə ibadət edirəmsə, öz əbədi gözəlliyini məndən əsirgəmə!” (Armstrong, 2019: 346).

İslam dininin müqəddəs kitabı olan Qurani-Kərimdə Tanrının buyurduqlarının bir neçəsini sufizm prizmasından kiçik bir ümumiləşdirmə fonunda nəzərdən keçirək:

- Yeyilməsi haram olan nəsnelərin (donuz ətini, ölmüş heyvan və s.) naəlac hallarda zəruri ehtiyaclarını ödəyəncə qədər qidalanmağın günah olmaması (Əl-Bəqərə surəsi, 173-cü ayə);
- Allah yolunda şəhid olanların sahib olduğu heyratımız mərtəbələr (Ali-İmran surəsi, 169-cu ayə);
- Təhlükəsizlik tədbirlərinin zəruriliyi məqsədilə vacib olan 4 rükət namazın 2 rükət olaraq qılınmasının günah olmaması (Ən-Nisa surəsi, 101-ci ayə);
- Pis bir işin həmin işin misli qədər cəza, yaxşı bir işin isə 10 misli qədər savabın verilməsi (Əl-Ənam surəsi, 160-cı ayə);
- Tanrının dost və yardımçı olaraq həqiqi bəndəyə kifayət etməsi (Ən-Nisa surəsi, 45-ci ayə).

Qeyd etmək vacibdir ki, yuxarıdakı müddəalar Qurani-Kərimin digər surələrində də dəfələrlə və müfəssəl təkrarlanır. Bu müqəddəs Kitabdən olan kiçik ümumiləşdirmələrə nəzərən gerçək sufi üçün, bütövlükdə mömin bəndə üçün maraqlı suallar yaranır. Görəsən, yaradılışın özülündə Tanrının bəndəsinə olan sevgidən böyük nəşə mövcuddurmu? Sufinin əvəzindən qəti cavab verə bilərik: Xeyr! Tanrının insanın yaradılışı ilə bağlı digər yaratdıqlarına verdiyi göstəriş Əl-Hicr surəsinin 29-cu ayəsində aşağıdakı kimi göstərilmişdir: “Mən ona surət verib ruhumdan üfürdüyüm zaman siz ona (ibadət yox, təzim məqsədilə) səcdə edin!” (Bünyadov, Məmmədəliyev, 1992: 262).

Hər birimizin fərd olaraq Tanrı ruhunun kiçik bir zərrəciyi olması ayənin məntiqi müddəalarından biridir. Zənnimizcə, Qiyamət gününün labüdlük şərtlərindən biri də məhz budur. Çünki bütün zərrəciklər yekunda məhz Ona, ruhumdan bizə üfürülən nəfəsə doğru qayıtmalıdır.

Nəticə

Sufizm fonunda apardığımız kiçik araşdırmamızın ümumi təsnifatı aşağıdakı kimidir:

1. Bəşər tarixində mövcud olan elmi-fəlsəfi, teoloji-sxolastik istiqamətlərin içərisində Tanrı sevgisinə qovuşaraq ərimək və İslam ideyaları əsasında formalaşmaq gerçək bir yaşam tərzidir. Tanrı sevgisinin kişi və qadın münasibətləri, ümumilikdə ailə formulasına transformasiyası isə irfani bir qüvvədir. Nümunə olaraq, Həzrəti Fatimənin (ə.s) bir ev xanımı fonunda müqəddəs ailə dəyərlərinə olan münasibətini göstərmək mümkündür. Belə ki, Həzrəti Əliyə (ə.s.) olan müraciəti,

adətən, “Əlican” şəklində olmuş, ona olan gerçək sevgisini isə heç zaman gizlətməmişdir. Evinde yemək olmadığı, hətta övladlarının ac qaldığı hallarda belə həyat yoldaşına narazılıq bildirməmiş, narahat olmasın deyərək, gizlətməyə çalışmışdır. Ölümünə səbəb olan aldığı xəsarətləri gərginlik mühitinin yaranmaması üçün son nəfəsinədək ərindən gizlətməmişdir (Həzrəti Əli yalnız qüsl verərkən onun bədənində olan xəsarətləri görmüş və bu zaman dəhşətli sarsıntı keçirərək, hönkürtü ilə ağlamışdır). Can verərkən nəyə görə ağladığını soruşan Həzrəti Əliyə (ə.s.) yönəlik cavabı və nəticədə yaranan gerçək sevgi dialoqu isə tamamilə perenial bir xüsusiyyətə malikdir: “Əli (ə.s): “Niyə ağlayırsan?” - deyərək, soruşanda, Hz. Fatimə (ə.s) buyurdu: Sənin gələcəkdə başına gələcək müsibətlərə ağlayıram. Hz. Əli (ə.s) dedi: Ağlama, Allaha and olsun ki, bunların mənim üçün bir əhəmiyyəti yoxdur” (4).

2.Yaradılışın mövcudluğu, həmçinin özünüdərk prosesinin ən koqnitiv optimal yolu elmdir. Həqiqi elmin bütün konsepsiyaları Tanrının mövcudluğuna olan dəlillərə gətirib çıxarır. Bu baxımdan gerçək alim məfhumunun ləkələnməsinə gətirib çıxaran istənilən bəyanat və düşüncələr, mülahizələr primitiv insan düşüncəsinin cılız məhsuludur. Primitiv insan isə kolossal tənəzzül prosesinin bünövrəsidir. Dünya şöhrətli psixoloq və psixoanalizin banisi sayılan Ziqmund Freyd demişdir: “Primitiv adam isə coşqun və sərbəstdir, o, bütün düşüncələrini o andaca fəaliyyətə çevirir, necə deyərlər, onun üçün fəaliyyət düşüncəni əvəzləyir” (Freyd, 2016: 208).

3.Tanrı sevgisinin dərk, mexaniki ehkamçılıq modellərinin, yaşam tərzinin istisnası ilə mümkündür. Mənəvi ideyalar əsasında gerçək kimliyimizin təməkləşməsi təhtəşüura, daxili “mən” dünyasına yönəlmiş inkişaf və təhlillərlə həyat keçirilə bilər. Bəşər tarixinin ən böyük hərbi traktatlarından biri olan U-Tszinin “Hərb sənəti” əsərində deyilir: “Ordudakı forma suya bənzəyir: Suda olan forma-yüksəklikdən qaçmaq və alçaqlığa can atmaqdır; orduda olan forma dolu ilə üz-üzə gəlməkdən qaçmaq və boşluğa zərbə endirməkdir. Su ərazidən asılı olaraq öz axarını müəyyən edir; ordu düşməndən asılı olaraq qələbəsini müəyyən edir. Ona görə ordudakı qüdrət dəyişəndir, suda dəyişməz forma yoxdur. Kim ki, dəyişikliklərə və çevrilmələrə malik olur, o, qələbə qazanır və bu da ilahilik adlanır” (Tszin, 2009: 159).

4.İslam dininin təməl hökm və qaydaları sufilik ideyasının trampolin formulasıdır. Gerçək sufuzmin bütün ideyaları müqəddəs kitab olan Qurani-Kərimdən qaynaqlanır. Ən böyük sevgi isə məhz Tanrının öz bəndəsinə olan sevgisidir. Tanrı ruhundan üfürülərək aldığımız həqiqi yaşam tərzini dərk etmək üçün sadəcə olaraq müqəddəs Kitabı təkrarən və anlaşıqlı olaraq mütaliə etmək lazımdır. Yunus surəsinin 44-cü ayəsində deyilir: “Həqiqətən, Allah insanlara zərrəcə zülm etməz, lakin insanlar özləri özlərinə zülm edərlər!” (Bünyadov, Məmmədəliyev, 1992: 213).

Özümüə olan zülmü dayandırmaq üçün həyat tərzimiz zəhmət-sevgi tandemi üzərində qurulmalıdır. Bu tandem həqiqi özünüdərk ilk pilləsidir. Daxili “mən”in stadiyası isə avtomatik olaraq Tanrıya yönəlik sevgiyə gətirib çıxarır. Dünya şöhrətli ilahiyyat tarixçisi Karen Armstrong Tanrı sevgisini “Tanrının tarixi” əsərində məhz sufizm prizmasından boydanmaqla aşağıdakı kimi reallaşdırmışdır: “Əl Həllac çarmıxa çəkiləcəyi yerə gətirilərkən çarmıxa və mıxlara baxdı və üzünü insanlara tərəf tutaraq bu sözlərlə bitən bir dua oxudu: “Sənin dininə çatmaq və Sənin sevgini qazanmaq üçün bu gün buraya toplaşaraq məni öldürmək istəyən bu qullarını bağışla, Ya Rəbb, onlara rəhm elə; çünki doğrudan da əgər sən mənə göstərdiyini onlara da göstərsəydin, o zaman onlar bu gün etdiklərini etməyəcəkdilər; və əgər Sən onlardan gizlətdiyini məndən də gizli saxlasaydın, o zaman mən də bu müsibəti yaşamazdım. Etdiyindən, edəcəyindən asılı olmayaraq Səni çox sevirəm” (Armstrong, 2019: 25).

Ədəbiyyat

1. Armstrong, K. (2019). *Tanrının tarixi*. Qanun.
2. Botton, de A. (2019). *Fəlsəfənin təsəllisi*. Qanun.
3. Bünyadov, Z., Məmmədəliyev, V. (1992). *Qurani-Kərim*. Olimp.
4. Heydər, P. Hz. Fatimə'nin (ə.s) son anlarında Hz. Əli'yə (ə.s) vəsiyyətləri.
<https://ehlibeyt.az/əhli-beyt/əhli-beyt-irsi/hz-fatimənin-ə-s-son-anlarında-hz-əliyə-ə-s-vəsiyyətləri/>
5. Hokinq, S. (2020). *Zamanın qısa tarixi. Böyük partlayışdan qara dəliklərə qədər*. Qanun.
6. Freyd, Z. (2016). *Totem və tabu*. Qanun.

7. Fromm, E. (2013). *Sevmək sənəti*. Qanun.
8. Lao, T. (2017). *Dao de çinq. Çjuan Tzi. "İç bölümlər"*. Teas- Press.
9. Mirzəcanzadə, A. (2010). *İxtisasa giriş. Neft və qaz profilli ali məktəblər üçün dərs vəsaiti*. Qanun.
10. Osho. (2021). *Sufilər: yol adamları. Sufilər və sufi tarixi haqqında*. Qanun.
11. Osho. (2016). *Bizə sevgidən danışın*. Qanun.
12. Oşo. (2018). *Meditasiya: birinci və sonuncu azadlıq*. Qanun.
13. Strobel, L. (2019). *Bəs yaradan ölmüşdü? Qədim Qala*.
14. U-Tszin. (2009). *Hərb sənəti. (Qədim Çinin yeddi hərbi qanunu)*. Zəkiyöglü.

Daxil oldu: 25.11.2024

Baxışa göndərildi: 11.12.2024

Təsdiq edildi: 20.12.2024

Çap olundu: 28.01.2025